

פרק 15

גישות יסוד חברתיות – כלכליות לדמוקרטיה: הגישה הליברלית מול הגישה הסוציאל-דמוקרטית

החירות והשוויון הם ערכים העומדים בבסיס הדמוקרטיה. הם נובעים ישירות מרעיון הזכויות הטבעיות של האדם.

חירות פירושה שלכל אדם יש את הזכות לנהל את חייו לפי דרכו, ואין להכריח אותו לנהל את חייו לפי השקפתם של אנשים אחרים, כל עוד דרכו אינה פוגעת באחרים ואיננה מפריעה להם לנהל את חייהם בעצמם.

שוויון פירושו שלכל בני האדם יש זכות שווה לחירות, אך חובתה של המדינה לדאוג לכל האזרחים לתנאי קיום בסיסיים, שיאפשרו להם לממש את חירותם ואת הפוטנציאל הטמון בהם.

בין החירות והשוויון מתקיים מתח מתמיד. מצד אחד יש לאדם חירות לממש את עצמו, אך מצד שני, על מנת שהמדינה תוכל לדאוג לכל אזרחיה, היא צריכה להתערב בחייהם ולהגביל את חירותם.

ממתח זה שבין החירות לשוויון נובעות כמה גישות, האחראיות לדגמים שונים של דמוקרטיה (גישות למדינה דמוקרטית). הדגמים העיקריים הם דמוקרטיה ליברלית ודמוקרטיה סוציאל-דמוקרטית. הדמוקרטיה הליברלית מדגישה את החשיבות המרכזית של החירות מבחינה חברתית וכלכלית, והדמוקרטיה הסוציאל-דמוקרטית מדגישה את האיזון בין החירות לשוויון.

א. הגישה הליברלית

על הדמוקרטיה הליברלית כותב נ' בוביו:

ההיבטים הבסיסיים הנוכחים תמיד בגישה זו הם ההיבטים הכלכליים והפוליטיים. הליברליזם כתיאוריה כלכלית תומך בכלכלת שוק; כתיאוריה פוליטית הוא תומך בעיקרון שלפיו המדינה מושלת מעט ככל האפשר, או כמו שאומרים היום, המדינה המינימלית (כלומר המצומצמת עד למינימום ההכרחי)...

את התהליך הכפול של היווצרות המדינה הליברלית אפשר לתאר מצד אחד כניתוק העוצמה הפוליטית מהעוצמה הדתית (מדינה חילונית), ומצד אחר כניתוק העוצמה הכלכלית מהעוצמה הפוליטית (מדינת שוק חופשי).... מה שנותר בעיקרו של דבר הוא המונופול על כוח לגיטימי שיישמו מוגבל על ידי זכויות האדם ומגבלות חוקיות מגוונות שהביאו במהלך ההיסטוריה ליצירת מדינת חוק.

(נ' בוביו, עתיד הדמוקרטיה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000, עמ' 98)

על פי הגישה הליברלית, לחירותו של הפרט יש חשיבות עליונה. לכן השלטון במדינה צריך להיות מוגבל ותפקידו העיקרי הוא להגן על חירויות הפרט. אם השלטון לא יתערב אלא במידה מועטה בתחומי הכלכלה והחברה של המדינה, תיווצר במדינה תחרות חופשית, שתביא למימוש המרבי של הפוטנציאל הטמון בכל פרט.

על פי גישה זו, השוויון הוא ערך חשוב בתחום הפוליטי, אך שוויון בתחום הכלכלי והחברתי אינו נתפס כמשהו שהמדינה צריכה להתערב על מנת להשיגו.

בעלי הגישה הליברלית מתנגדים לפגיעה בחירויות הפרט הבאה במטרה לצמצם פערים חברתיים או לקדם את שוויון ההזדמנויות בין אזרחי המדינה. מבחינתם, התערבות המדינה צריכה להיות מינימלית, ומטרתה לספק רק את תנאי הקיום הבסיסיים ביותר למי שאינו מסוגל להשיגם בעצמו, על מנת לשמור על כבוד האדם.

• **שערו:** אלו בעיות עלולות להיווצר בחברה ובמדינה עקב יישומה של הגישה הליברלית?

ב. הגישה הסוציאל-דמוקרטית

על הדמוקרטיה הסוציאל-דמוקרטית כותב א' גידנס:

הסוציאל-דמוקרטיה רואה בקפיטליזם של השוק החופשי את הגורם לרבות מן התופעות הבעייתיות שאותן איבחנו מרקס, אך האמינה כי ניתן לפתור את הבעיות הללו או לצמצמן באמצעות התערבות של המדינה בשווקים.

חובת המדינה לספק אותם צרכים של הציבור שהשוק החופשי אינו יכול לספק, או שהוא יכול לספק באופן חלקי בלבד. נוכחות ממשלתית חזקה בחיי הכלכלה, וגם במגזרים אחרים של החברה, היא נורמלית ורצויה, שכן הכוח הציבורי בחברה דמוקרטית מייצג את רצון הכלל.

מעורבות ממשלתית בחיי החברה והכלכלה היא רצויה וחיונית. מערכת זיכויים וקצבאות ממשלתית חיונית להצלת משפחות נזקקות, ועל המדינה לפעול בכל מקרה שהפרט, מסיבה זו או אחרת, אינו יכול לדאוג לעצמו.

השאיפה לשוויון היא מניע מרכזי... ניתן להגביר את השוויון באמצעות שיטות איזון שונות. מיסוי פרוגרסיבי, למשל, באמצעות מדינת הרווחה, לוקח מן העשירים כדי לתת לעניים. למדינת הרווחה שתי מטרות: יצירת חברה שוויונית יותר, אך גם הגנה על הפרט לאורך כל חייו.

(א' גידנס, הדרך השלישית: תחייתה של הסוציאל-דמוקרטיה,

הוצאת משכל, 2000, עמ' 32)

על פי הגישה הסוציאל-דמוקרטית לחברה ולמדינה יש אחריות ומחויבות חברתית וכלכלית כלפי כל האזרחים ולכן המדינה צריכה להתערב בחיי החברה והכלכלה כדי ליצור שוויון מרבי ולצמצם פערים חברתיים בין עשירים לעניים, גם אם היא פוגעת כתוצאה מכך בחירות הכלכלית, ביוזמה הפרטית ובתחרות החופשית.

על פי גישה זו, המדינה צריכה לנהל "מדיניות מתערבת" ולעשות מאמצים ממשיים כדי לצמצם פערים חברתיים וכלכליים. פערים כאלה עלולים לגרום לאזרחים לחוש אדישות פוליטית וחוסר אמונה לגבי יכולתם. בחברה כזו, אוכלוסיות חלשות יהיו נתונות ללחץ ולהשפעות והדמוקרטיה תתרוקן

ממשמעות.

בעלי הגישה הסוציאל-דמוקרטית אינם מוכנים להסתפק במימוש השוויון במשמעותו הפוליטית והמשפטית במובן הפורמלי של יחס שווה לכולם, ומבקשים שהמדינה תשקיע משאבים תקציביים וארגוניים באוכלוסיות חלשות במטרה לקדם אותן.

שאלה

- **שערו:** אלו בעיות עלולות להיווצר בחברה ובמדינה עקב יישומה של הגישה הסוציאל-דמוקרטית?

הגישה הליברלית והגישה הסוציאל-דמוקרטית - מבט משווה

קריטריון	הגישה הליברלית	הגישה הסוציאל-דמוקרטית
הערך המרכזי העומד במרכז הגישה	חירות הגנה על החירויות גם אם עקרון השוויון ייפגע	שוויון שוויון כלכלי-חברתי עדיף על עקרון החירות
מי עומד במרכז הגישה	הפרט	החברה (וגם הפרט, ובכך נבדלת הגישה הסוציאל-דמוקרטית מגישות סוציאליסטיות)
תפקיד הממשל	מוגבל ומתערב מעט ככל האפשר, ורק כדי לספק את צורכי הקיום הבסיסיים	מתערב במידה נרחבת בחיי החברה והכלכלה, באמצעות סיוע ישיר לשכבות החלשות, חינוך חינם, מתן זכויות חברתיות ונקיטת מדיניות של העדפה מתקנת
מטרה	יוזמה חופשית ותחרות חופשית בחיי החברה והכלכלה, מימוש עצמי מרבי של הפרט	צמצום פערים והבטחת שוויון כלכלי וחברתי מרבי, גם במחיר פגיעה מסוימת בזכויות הפרט

שאלה

- איזו גישה הייתם מעדיפים שתתקיים במדינת ישראל - הגישה הליברלית או הגישה הסוציאל-דמוקרטית? הסבירו במה עדיפה הגישה שבחרתם על האחרת ובמה היא תורמת באופן מיוחד למדינה? בתשובתכם היעזרו בטבלה המשווה בין שתי הגישות.

ג. מושגים כלכליים ומשמעותם החברתית

תקציב המדינה

תקציב המדינה הוא מסמך המגדיר את המדיניות הכלכלית של הממשלה, והוא כולל הוראות ומסגרת לפעולות מוגדרות, לפי סעיפי הכנסה והוצאה שונים, ערוכים בסדר מתאים.

תקציב המדינה נקבע בחוק.

תקציב המדינה מהווה ראי ציבורי שבו משתקפת הפעילות הכלכלית של המשק. החשיבות הרבה של התקציב אינה רק בצד הטכני שלו, כאמצעי להפעלה יעילה של התקציב. משמעותו האמיתית של התקציב היא בכך שהוא משמש מכשיר לתכנון כלכלי וכלי להכוונת העדיפויות של צורכי המשק. תקציב המדינה הוא גורם מרכזי שמשפיע על התפתחות החברה והכלכלה: הוא קובע את היקף השירותים החברתיים שהמדינה תעניק, את היקף ההשקעות במשק - דחיפותן וחלוקתן בין ענפי הכלכלה השונים, והוא משפיע על היקף הצמיחה הכלכלית של המשק, תורם לביקוש הכולל במשק ויש לו לפיכך גם השלכות על כוח הקנייה של הציבור.

• ציינו והבהירו אילו תפקידים שונים תיעד כל גישה חברתית-כלכלית (הליברלית והסוציאל-דמוקרטית) לתקציב המדינה?

מסים

מסים הם כספים שגובה הממשל מן הציבור כתשלומי חובה למימון תקציבו (אם תקציב המדינה או תקציב הרשויות המקומיות). עקרונית, כל מס נגבה על יסוד חוק.

המסים שגובה המדינה משמשים מכשיר להכוונת המשק. בעזרת המסים יכולה הממשלה לעודד, מצד אחד, פעילות כלכלית הרצויה למשק, ומצד שני להגביל פעילות כלכלית שאיננה רצויה למשק. השפעה כלכלית אחרת של המסים נובעת מכך, שהם משאירים בידי הציבור פחות כסף לצריכה או להשקעה, ויש להם לפיכך השפעה על רמת החיים של אזרחי המדינה.

למסים יש גם חשיבות חברתית. באמצעותם המדינה דואגת לספק שירותים חברתיים לרווחת אזרחיה. למסים יש גם תרומה משמעותית לחלוקה מחדש של ההכנסות בין כלל תושבי המדינה. כלומר, להבטיח מצד אחד שהעשירים לא יעשו עשירים יותר ויותר, ומצד שני שהעניים לא יעשו עניים יותר ויותר. הדבר מושג על ידי גביית מסים גבוהים מבעלי האמצעים, לעומת מסים נמוכים או אי-גביית מסים מחסרי אמצעים.

הבעיה המרכזית בהטלת מסים היא בעיית השוויון בנטל המסים. מנקודת מבט זו עשויים המסים להיות **רגרסיביים** או **פרוגרסיביים**. המסים הרגרסיביים מטילים עומס גדול יותר באופן יחסי על בעלי הכנסות נמוכות, מאשר על בעלי הכנסות גבוהות. למשל, מס המוטל בשיעור קבוע כמו מס ערך מוסף. לעומת זאת, המסים הפרוגרסיביים מבוססים על שיטה שלפיה עולים שיעורי המס בהתאם לרמת ההכנסות. הפרוגרסיביות של המיסוי מטילה עומס רב יותר על בעלי ההכנסות הגבוהות מזה המוטל על בעלי ההכנסות הנמוכות, מתוך הנחה כי בעלי ההכנסות הגבוהות ירגישו פחות בעול המסים הגבוהים, שכן ההכנסות שישארו בידם יהיו גדולות למדי. לדוגמה, מס הכנסה.

1. הסבירו בעזרת האמור כיצד ניתן לצמצם פערים חברתיים באמצעות מסים?
2. ציינו והסבירו באיזה סוג מסים תומכת כל גישה חברתית-כלכלית (הליברלית והסוציאל-דמוקרטית)?

הפרטה

הפרטה משמעה העברתם של נכסים מבעלות ציבורית לבעלות פרטית. הגדרה זו כוללת טווח רחב של אפשרויות ובהן: מכירה של חברות ומפעלים שבבעלות ממשלתית לגורמים פרטיים; הקטנת מעורבותה של הממשלה באמצעות הקטנת אחוזי השליטה שלה על נכסים; אספקת שירותים ציבוריים, במלואם או בחלקם, על ידי גורמים פרטיים והעברת עלויות של שירותים מהמדינה לצרכנים; הפעלת תשתיות ציבוריות על ידי גורמים פרטיים לתקופה מוגבלת או בלתי מוגבלת. מזה כשלושים שנה נקוטה בישראל מדיניות של הפרטה על כל אופניה, והיא אחת התופעות המרכזיות בכלכלה הישראלית. מדיניות ההפרטה זוכה ל**תומכים** המוצאים לה צידוקים שונים:

- א. **ההפרטה מקדמת את התחרות:** התחרות מהווה מנגנון המקדם ומשפר את הפעילות הכלכלית, שכן היא דוחקת בגורמים הפרטיים לשפר את ביצועיהם על מנת להשיג רווחים מירביים. בדרך זו היא תורמת לבנייתה של כלכלה יציבה ולצמיחה של המשק. התפיסה העומדת ביסוד הצידוק בדבר קידום התחרות היא שתחרות ויוזמה הן נחלתו הבלעדית של המגזר הפרטי לעומת מנגנונים ממשלתיים שהם מסורבלים ובלתי יעילים.
- ב. **ההפרטה מקדמת את היעילות:** חברות פרטיות הן בהכרח יעילות יותר היות שבעליהן מעוניינים ברווחים מירביים ולכן העברתן של חברות לידיים פרטיות תגדיל את יעילותן ואת יעילות המערכת הכלכלית כולה.
- ג. העברת חברות מבעלות ממשלתית לידיים פרטיות משפרת את איכות השירותים לאזרחים ומורידה את תעריפיהם, כתוצאה מייעול תהליכים פנים-ארגוניים ושיפור הסביבה התחרותית.

להפרטה יש **מתנגדים** המעלים כנגדה טענות שונות:

- א. הפרטת חברות לא בהכרח חושפת אותן לתחרות. להגברת התחרות אין קשר הכרחי לדפוסי הבעלות על החברה, ובמקרים שבהם מדובר בהעברת חברות ממשלתיות מונופוליסטיות לידיים פרטיות אין כלל קשר ליצירת תחרות ועקב כך אין בזה כדי לתרום לקידום או לשיפור השירות.
- ב. הפרטה אינה מובילה בהכרח להתייעלות. חברה עשויה להיות יעילה גם תחת בעלות ממשלתית, שכן כפי שמוכח במחקרים שונים, בחברות ממשלתיות ההשקעות במחקר ובפיתוח הן גבוהות יותר דווקא משום שהממשלה לא תמיד שמה רווחים לטווח קצר בראש סדר העדיפויות שלה.
- ג. ההפרטה אינה מוזילה ומשפרת בהכרח את השירותים הניתנים לאזרחים, ולפעמים אפילו להפך, שכן חברה פרטית מבקשת לחסוך בהוצאות ולהשיג רווחים גדולים, והיא תבקש לעשות זאת גם על חשבון היקף ואיכות השירותים שהיא נותנת לציבור האזרחים.

- ד. מכירת חברות ממשלתיות ונכסים ציבוריים למספר קטן של בעלי הון שביכולתם לרוכשם, מגדילה את הריכוזיות במשק שהופך נשלט על ידי מספר מצומצם של גורמים פרטיים.
- ה. ההפרטה פוגעת בעובדים, שכן חברות פרטיות הפועלות למטרות רווח נוטות לתת תנאי העסקה ושכר פחות טובים ממה שהעובדים היו מקבלים ממעסיק ציבורי.

שאלה

- האם הגישות הליברלית והסוציאל-דמוקרטית תומכות או מתנגדות למדיניות ההפרטה? הציגו והסבירו שני נימוקים להתנגדות או לתמיכה של כל גישה בהפרטה.

שאלות לסיכום

1. לפניכם רשימה של פעולות שנוקטת המדינה. לאיזו גישה אפשר לשייכן?
- א. איסור יבוא מוצרים המתחרים בתוצרת הארץ כדי לצמצם את שיעור האבטלה במשק
 - ב. הפרטה של חברות ממשלתיות
 - ג. ביטול קצבאות להבטחת הכנסה
 - ד. הנהגת חינוך כללי חינם
 - ה. הנהגת יום לימודים ארוך חינם לתלמידים ביישובי פיתוח
 - ו. הגדלת קצבאות זקנה
 - ז. הפעלת מיסוי פרוגרסיבי (אחוז המס עולה ככל שההכנסה עולה)
 - ח. שכר לימוד מודרג במוסדות להשכלה גבוהה
2. סמנו והסבירו את התשובה הנכונה - ההבדל המרכזי בין הגישה הליברלית לבין הגישה הסוציאל-דמוקרטית הוא:
- א. בתפיסת תפקיד המדינה ומידת מעורבותה בתחום החברתי-כלכלי; עד כמה צריכה המדינה להיות מעורבת, אם בכלל, בהבטחת שוויון ההזדמנויות החברתי-כלכלי לכול
 - ב. בדגש על החירות והשוויון
 - ג. בשמירה על זכויות הפרט ובצורך לקיים שוויון פורמלי-פוליטי
 - ד. תשובות א ו-ב נכונות
3. סמנו והסבירו - המשותף לגישות הליברלית והסוציאל-דמוקרטית הוא:
- א. ההסכמה על חשיבות השמירה על זכויות הפרט
 - ב. הצורך בשוויון פורמלי-פוליטי, כלומר חופש הביטוי, חופש ההתאגדות והחופש לבחור ולהיבחר
 - ג. התמיכה במיצוי הפוטנציאל הטמון בכל פרט בחברה
 - ד. כל התשובות נכונות

4. עיינו בקטע שלפניכם והסבירו אילו גישות לדמוקרטיה באות בו לידי ביטוי ועל ידי מי? נמקו על סמך הקטע.

"בשנים האחרונות מצמצמת הממשלה במדינת ישראל את מעורבותה בתחום חברתי-כלכלי. ארגונים חברתיים שונים ופוליטיקאים שונים מנסים לשנות מדיניות זו. לדוגמה, בעקבות החלטת הממשלה לקצץ בקצבאות להבטחת הכנסה, מתחו ארגונים חברתיים ביקורת על מדיניות הממשלה, דרשו לבטל את הקיצוץ בטענה שהוא פוגע בשכבות החלשות, ודרשו גם לקבוע את סכום הקצבה שיכול לאפשר לאדם רמת חיים סבירה."

5. עיינו בקטע שלפניכם מתוך נאומו של ח"כ בנימין נתניהו בכנסת בשנת 1996, עם הצגת הממשלה שהקים בראשותו, והסבירו איזו גישה באה בו לידי ביטוי? נמקו על סמך הקטע. "שמענו כאן הרבה דיבורים במהלך השנים על הפרטה ועל ליברליזציה. ובכן, אנחנו לא מתכוונים שיהיו עוד דיבורים על הפרטה, עוד דיבורים על משק חופשי, עוד דיבורים על תחרות הוגנת. אנחנו לא מדברים על דיבורים, אנחנו מדברים על צעדים מעשיים ומשמעותיים שנקוט בכיוון זה."

אני מאמין שבלי כלכלה חופשית לא נוכל לנצל את הפוטנציאל האנושי העצום שעומד לרשותנו ושקיבל תוספת רבת ערך, הן בכמות והן באיכות, עם העלייה הגדולה בשנים האחרונות מחבר המדינות וממדינות אחרות, כמו אתיופיה. רק עידוד היוזמה הפרטית יאפשר לנו להמשיך בקליטה אמיתית של העולים ובמימוש יכולתו המלאה של כל אזרח ואזרח במדינת ישראל.

רק באמצעות משק חופשי נוכל לפתור את הבעיות החברתיות של מדינת ישראל. אי אפשר לפתור אותן עם כלכלה רופסת ומצטמקת ובלתי יציבה; רק כלכלה חופשית בריאה ותוססת תעניק לנו את המשאבים לפתור אותן בעיות."

6. עיינו בקטע שלפניכם ממאמר ביקורת משנת 2007 שכתבה ח"כ שלי יחימוביץ' על מדיניות ההפרטה של משרד האוצר, והסבירו איזו גישה לדמוקרטיה באה בו לידי ביטוי? נמקו על סמך הקטע.

"קחו לדוגמה את הכוונה להפריט את חברת החשמל. מדובר באחת מחברות החשמל הטובות בעולם; גם תעריפיה הם מהנמוכים בעולם. מומחים שבו והזהירו, כי הפרטת רכיבים ממנה תסכן את משק החשמל, אך איש לא שעה להם. בגישה המאפיינת את משרד האוצר ואת רשות החברות הממשלתיות, בלי להביא בחשבון תקדימים במדינות אחרות, שבהן חברות חשמל שהופרטו קרסו - חקיקת הרפורמה שתוביל להפרטה דהרה קדימה.

מי הם אותם "כולנו" אשר ייהנו מההפרטה? הצרכנים לא יימנו עמם, משום שההפרטה תביא לעלייה חדה בתעריפי החשמל, כפי שהמפריטים אכן הודו.

עשרת אלפים עובדי החברה - מעמד ביניים קלאסי שמסוגל לשלם משכנתא וליהנות מפנסיה נורמלית לעת זקנה - ייזרקו הביתה, מושמצים ושנואים לחינם, קורבן להסתה צינית כלפי שרידי העבודה המאורגנת בישראל. במקומם יבואו עובדי קבלן: זולים, כנועים, בלי פנסיה, בלי ביטחון תעסוקתי. זהו מעמד העובדים העניים הגדל כאן בהתמדה ומחליף את מעמד הביניים המצטמק.

הוסיפו לכך את הפקדתו של נכס אסטרטגי חיוני - במדינה מבודדת המצויה במצב מלחמה - בידי גורם פרטי שכל שאיפתו היא למקסם רווחים, ותישארו עם חידה גדולה בדבר זהותם של כולנו".

ד. כלכלה וחברה במדינה הדמוקרטית: מדינת רווחה

כל המדינות הדמוקרטיות מכירות בנחיצותן של זכויות חברתיות ובאחריותה של המדינה לספק לתושביהן שירותים חברתיים בתחומי החינוך, הבריאות, הרווחה והביטחון הסוציאלי. הן שואפות להפעיל ולקדם מדיניות רווחה ולפעול כמדינת רווחה, וההבדלים ביניהן הן למעשה ברמת הרווחה שהן מבטיחות לתושביהן ובהיקפה. ההבדלים ביניהן בהפעלת מדיניות רווחה ובפעולתן כמדינות רווחה נובעים בין היתר מהשקפת העולם החברתית שעל פיה מבקשת המדינה לפעול, אם מתוך השקפת עולם ליברלית ואם מתוך השקפת עולם סוציאל-דמוקרטית.

מדיניות רווחה מהי?

מדיניות רווחה היא **מדיניות הבאה להבטיח חופש ממחסור ומאבטלה, ביטחון סוציאלי וחיי רווחה לכל האוכלוסייה שבמדינה**. במונח "מדיניות רווחה" החלו להשתמש באירופה לקראת סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, כדי לתאר את מדיניות הממשלות בנוגע להמונים העובדים, שנשאה אופי של מגן מפני מצוקה לטובת הפועלים המנוצלים וביקשה ליצור נורמות מינימליות להגנת העובדים, לתקן את תנאי העבודה ולשפרם.

הרווחה החברתית, במשמעותה הרחבה, כוללת את איכות החיים של הפרט והחברה, והחתירה לקידומה מהווה חלק בלתי נפרד מהמדיניות החברתית והכלכלית המופעלת במדינה. ביסודה של כל מדיניות רווחה מונחים עקרונות מוסריים-הומניטריים, שלפיהם חלה על המדינה החובה לספק לאזרחיה צרכים בסיסיים לקיומו ולרווחתו היסודית של הפרט בתחום החינוך, הבריאות, הדיוור, התעסוקה והביטחון הסוציאלי. היסודות המוסריים הם בעלי שורשים עמוקים בכל חברה אנושית, אחדים מהם מעוגנים במצוות דתיות ואחרים קשורים בתפיסות המשותפות לכל חברה אנושית בדבר ערכו של האדם. לצד העקרונות ההומניטריים-המוסריים הכלליים מושפעת כל מדיניות רווחה הלכה למעשה מהשקפת העולם של הממשלה.

מדיניות הרווחה התפתחה במאה ה-20 למשטר מקיף של הבטחת הכנסה ושל שירותים סוציאליים. המטרה העיקרית של מדיניות הרווחה היא העזרה לחלק החלש ביותר באוכלוסייה. מדיניות זו נוטלת על עצמה את האחריות לאלה אשר מסיבה זו או אחרת נשארים מחוץ לתהליך הייצור, שומרת על כושר הצריכה של האוכלוסייה הלא פעילה ודואגת לכך שעם גידול התפוקה במשק ישתפרו אף תנאי החיים של אלה שמחוץ למעגל הייצור. כך פועלת מדיניות הרווחה להקטנת הפער החברתי והכלכלי בין השכבות השונות, ועם זאת פועלת לקדם את ההתפתחות הכלכלית של החברה ולהעלות את רמת חיי אזרחיה.

מדיניות הרווחה מופעלת כיום מתוך התפיסה שעל המדינה מוטל לספק שירותים לפרט לשם קידומו ולהבטחת ביטחונו וכי עליה להרחיב שירותים אלה במגמה להקיף חלקים גדולים יותר של האוכלוסייה ולהגיע לתחומים רחבים יותר הטעונים סיוע. כמו כן, לפי התפיסה הרווחת מדיניות הרווחה צריכה להיות **כוללת**. וזאת כיוון שהצרכים בתחום הבריאות, החינוך והקיום החומרי קשורים זה בזה ומשפיעים זה על זה, ובלי סיפוק הצרכים כולם יחד לא ייתכן סיפוק מלא של הצרכים בכל

אחד ואחד מהם לחוד. וכן להפך: קיפוח בתחום אחד מלווה לעתים קרובות קיפוח בתחום אחר, או גורר קיפוח בתחום אחר. והיעדר שירותים לסיפוק צרכים בתחום אחד כיום מביא לקיפוחים בתחומים אחרים, בהווה ובעתיד.

"מדינת רווחה"

למן אמצע המאה ה-20 הפכו המדינות בכל הארצות המפותחות של עולם המערב ל"מדינות רווחה" דמוקרטיות בעלות התחייבויות ברורות למדי לגבי מטרותיהן הנרחבות: פיתוח כלכלי, תעסוקה מלאה, ביטחון סוציאלי ורמה מינימלית מוגנת של הכנסה, תזונה, שיכון, בריאות וחינוך לכל אדם ובכל שכבה חברתית.

באילו נסיבות היסטוריות התהוותה מדינת הרווחה?

עד לתקופה של שלהי המאה ה-19 מילאו הצדקה והפילנתרופיה את התפקיד של מתן סעד לזולת במצוקתו - לרעב, לחסר פרנסה, לעני, לזקן, ליתום ואלמנה, לנכה ולחולה. אלו היו יעילות במידה מסוימת בקהילה הקטנה העירונית או הכפרית המבוססת על היכרות ממושכת ועל יחסים אישיים. אולם הן קיפחו את יעילותן בחברה המודרנית הנתונה לשינויים מתמידים, ושקהילותיהן מרובות אוכלוסים. וכך, משלהי המאה ה-19, על רקע מאבקים חברתיים של תנועות וגופים ציבוריים שייצגו את השכבות המקופחות בערים, החלו המדינות בארצות המערב להנהיג שירותים חברתיים. בפרט מאז מלחמת העולם השנייה, נטלה על עצמה המדינה בהרבה ארצות מתקדמות את התפקיד להבטיח רווחה סוציאלית לכל תושביה באמצעות מדיניות רווחה, חקיקה סוציאלית ופעולות ממוסדות שונות. ההיערכות הציבורית למצב בריאותם, תזונתם, חינוכם, מגוריהם ותעסוקתם של כלל האוכלוסים התעוררה במיוחד בימי מלחמת העולם השנייה, כאשר נתברר כי מצבי חסר של הפרט פגעו בכושרה של האוכלוסייה לעמוד במאמץ המלחמתי הנדרש. ככל שגברה הדרישה לכוח אדם כן נעשתה התודעה הציבורית ערה יותר לתוצאותיהם של הזנחה לקויה, חוסר טיפול רפואי והזנחה חינוכית. דומה שרק בימי המלחמה נולדה ההכרה המלאה כי אחריותה של המדינה לרווחתם של כל אזרחיה היא חלק מאחריותה לביטחונה.

המכנה המשותף למשטרים במדינות רווחה מודרניות מעוגן בתפיסה כי דרושה מעורבות חברתית וכלכלית מכוונת כדי לשמור, לקדם ולשפר את רווחת הפרט והאוכלוסייה כולה, וזאת בדרך של הבטחת הכנסת מינימום, הבטחת גמלאות כספיות ונשיאה באחריות במקרים מוגדרים של משבר (מחלה, זקנה, אבטלה), והספקת שירותים חברתיים ברמה נאותה לכלל האוכלוסייה - וכל זאת מתוך תפיסה שאין להסתפק בכך שמנגנוני השוק הכלכלי והחופשי ישיגו את האיוון הדרוש בתוך החברה. לכל מדינה יש אופי ייחודי, שמקורו במכלול התנאים המאפיינים עם במדינתו - המסורת, התרבות, גורמי המוצא, אוצרות הטבע, תנאי הכלכלה, מצב המדינה וכיוצא בזה. **מכאן, לכל מדינת רווחה ייחוד משלה.**

אנו עדים להתקדמות ולעיצוב מתמיד של מדינת הרווחה. מוסכם על רבים, כי פעולותיה של מדינת הרווחה אינן סטטיות, כי אם פעולות המשתנות עם הנסיבות או עקב צרכים חדשים או כתוצאה משינויים בגישות ובבעיות הרווחים בציבור.

מהי הגישה הדומיננטית כיום בישראל – הליברלית או הסוציאל-דמוקרטית?

אחד המאפיינים של משטר הרווחה שהתפתח במדינת ישראל מאז סוף שנות השבעים הוא המעבר ממשטר בעל אופי סוציאל-דמוקרטי ברובו למשטר רווחה בעל אופי ליברלי במהותו. חלק מן היסודות הסוציאל-דמוקרטיים לא נמחו לגמרי ממדינת הרווחה הישראלית, והם ממשיכים להתקיים לצד יסודות משטר הרווחה הליברלי, שהוכנסו בה בעשורים האחרונים.

המעבר למשטר הרווחה הליברלי בישראל קשור קשר הדוק לכרסום שחל באותה תקופה בסוציאל-דמוקרטיה האירופית, כאשר זו פרקה מעליה חלק גדול ממרכיבי החזון הפוליטי שלה, ונטשה את קווי המדיניות החברתית שאפיינו אותה. מדינת ישראל העתיקה במידה רבה את הנסיגה הזאת לתוך המבנה הפוליטי שלה...

...האידיאולוגיה הדומיננטית בארץ והכוחות הפוליטיים הנמצאים בשלטון יותר משני עשורים [האחרונים] החלו לגלות עוינות ברורה כלפי מדינת הרווחה... הבסיס האידיאולוגי לעוינות זו נשען, כאמור, על תהליכי השחיקה האידיאולוגית שעברו המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות הישראליות. בסיס זה מושתת גם על השאיפה החזקה בחברה הישראלית להידמות לארצות הברית ולתעתק את משטר הרווחה הליברלי המובהק הנהוג בה. עוינות זו מקבלת תמיכה חזקה גם מן הצמרת הכלכלית בתעשייה ובפיננסים, וכן מרוב המעמד הכלכלי בתוך העולם האקדמי, כאשר זה האחרון מספק לגיטימציה לעוינות זו במסווה של צידוק מדעי אובייקטיבי.

על פי קווי האופי של משטר הרווחה הליברלי, המדיניות המועדפת על הממסד השלטוני בארץ היא עידוד הכוחות הפועלים בשוק להפיק ולספק את שירותי הרווחה, כדי שאלה יחליפו את שירותי הרווחה שהמדינה מייצרת ומספקת. כמקובל במדינות בעלות משטרי רווחה ליברליים, ממשלות ישראל פועלות לצמצום הכיסוי שהתגבש בשנים הקודמות במערכות שירותי הרווחה והביטחון הסוציאלי, והן נוקטות מדיניות מכוונת כדי להגביל את השירותים הללו רק לקבוצות החלשות והעניות באוכלוסייה, ולהתנות את הזכאות להם במבחנים מחמירים של אמצעים והכנסות.

המגמה הבולטת בתפנית הליברלית שחלה באופיו של משטר הרווחה הישראלי היא מדיניות הקיצוץ והרצון לבטל ככל האפשר את תשלום גמלות הביטחון הסוציאלי, כגון דמי אבטלה ותשלומי הבטחת הכנסה...

יתרה מזאת, מאז תחילת המאה ה-21 מנסה הממשלה ליצור מהלך שמטרתו היא פגיעה משמעותית בתשלומי גמלות הבטחת הכנסה. גמלות אלה מיועדות להבטחת משאבי קיום מינימליים למי שאינם מסוגלים לספק בכוחות עצמם את ההכנסה הדרושה לקיומם...

השינויים שנסקרו לעיל, שהתחוללו באופיו של משטר הרווחה במדינת ישראל, עשויים ליצור תמורות חשובות בחברה הישראלית. המעבר ממשטר רווחה סוציאל-דמוקרטי למשטר רווחה ליברלי בנוסח אמריקה עשוי להשפיע באופן עמוק על מידת אחריותה של המדינה לרווחת אזרחיה ועל הסולידריות והלכידות החברתית הנובעת מעמידה באחריות זו...

מגמות אלה עלולות להיות מסוכנות, משום שהן פוגעות בתהליך בניית האומה, שטרם הושלם במדינת ישראל, וכן פוגעות בלכידותה החברתית של החברה הישראלית, הנמצאת בסכנת היחלשות בזמן שהיא מתמודדת עם כוחות הפירוק העזים הפועלים בתוכה.

(אברהם דורון, "משטר הרווחה במדינת ישראל: מגמות השינוי והשלכותיהן החברתיות", סוציולוגיה ישראלית, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, ה' (2003), עמ' 426-427, 430)

שאלות

1. במה מתבטא תהליך המעבר מגישה סוציאל-דמוקרטית לגישה ליברלית במדינת ישראל בעשורים האחרונים?
2. אילו סכנות רואה הכותב במעבר לגישה הליברלית במדינת ישראל? האם הנכם מזדהים עם ביקורתו?
3. בקיץ 2011 הציף את מדינת ישראל גל של מחאה חברתית שבמוקדה עמדו דרישות של המוני מפגינים ל"צדק חברתי", דיור בר-השגה, השתתפות המדינה בהוצאות של משפחות למעונות יום, הורדת יוקר המחיה ועוד.
- א. הסבירו על פי הקטע מהו הקשר בין המדיניות החברתית-כלכלית של ממשלות ישראל בעשורים האחרונים לבין פרוץ המחאה החברתית בקיץ 2011?
- ב. איזו מדיניות חברתית-כלכלית מתאימה יותר במתן מענה לתביעות המחאה החברתית? נמקו.

שאלות לסיכום

1. הסבירו מהם המאפיינים ההכרחיים המשותפים לכל מדינות הרווחה (אף אם ננקטות בהן גישות כלכליות-חברתיות שונות)?
2. "הגורם המרכזי המשפיע על פעולותיה של מדינת הרווחה קשור בסביבה הכלכלית שבה היא צריכה לפעול". הסבירו קביעה זו. תנו דעתכם לגישה החברתית-כלכלית המופעלת על ידי המדינה.

פרק 16

עקרון שלטון העם

מאז ימי אתונה העתיקה עברה הדמוקרטיה גלגולים רבים. כבר הזכרנו כי עקב גידול האוכלוסין העצום המאפיין את המדינה המודרנית, ועקב חוסר היכולת של האזרח מן השורה להכריע בבעיות הרגישות והמורכבות של המדינה - פינתה הדמוקרטיה הישירה את מקומה ל**דמוקרטיה ייצוגית (עקיפה)**. בדמוקרטיה הייצוגית, ההכרעה בענייניה של המדינה מסורה בידי נציגי האזרחים במוסדות המדינה הנבחרים.

שלא כמו בדמוקרטיה הישירה, שבה האזרחים משתתפים בשלטון באופן ישיר על ידי קבלת החלטות באספת העם, בדמוקרטיה ייצוגית מופקד ניהול חיי היומיום של המדינה בידי נציגי האזרחים. הבסיס החוקי לשליטת הנציגים הוא הסכמתם של האזרחים, הבוחרים את נציגיהם ומוסרים בידיהם את השלטון למשך תקופה קצובה. נציגים אלה אחראים לפניהם על החלטותיהם ועל פעולותיהם, הם מצויים בפיקוח וקיימים הליכים המאפשרים להדיחם או להחליפם.

מערכת יחסי הגומלין בין השלטון הנבחר לבין האזרחים בדמוקרטיה המודרנית (דמוקרטיה ייצוגית)

דמוקרטיה יכולה להתקיים בשני אופנים:	
דמוקרטיה ישירה	דמוקרטיה עקיפה
העם שותף בתהליך קבלת ההחלטות באופן ישיר, האזרחים משתתפים בפועל בקביעת המדיניות. (לדוגמה: ביוון, במאה ה-5 לפנה"ס, התקיימה דמוקרטיה ישירה, ביוון היו "ערי פוליס" שחיו בהם 3,000 - 30,000 תושבים. 14 פעמים בשנה היו מתכנסים כל אזרחי הפוליס באמפיתיאטרון וקובעים בעצמם את המדיניות שעל פיה תתנהל הפוליס). ביטוי של דמוקרטיה ישירה, כיום, בעולם המודרני, הוא משאל עם (במשאל העם מפנים שאלה מסוימת לכלל ציבור האזרחים בעלי זכות הבחירה והם מתבקשים להכריע).	במדינה מודרנית אין אפשרות שהעם ישתתף בקביעת המדיניות. לכן, כיום בוחר העם בנציגים שינהלו את המדינה בשמו ולמענו. הסיבות להנהגת דמוקרטיה עקיפה: א. אין אפשרות טכנית במדינה המודרנית המונה לעתים מיליוני בוחרים, לרכז את כולם באמפיתיאטרון, כמו בערי הפוליס שביוון העתיקה. ב. הנושאים שעליהם צריכים לקבל החלטות ולקבוע מדיניות במדינה המודרנית הינם נושאים מורכבים הדורשים מקבלי החלטות מיומנים בעלי ידע מקצועי, ניהולי ופוליטי (ידע שאינו מצוי בהכרח בידי "אזרחים מהשורה").